Les monedes i les paraules

Probablement sense acabar de ser conscients de la transcendència del fet, fa poc temps hem començat a usar un nou sistema monetari, i aquests dies diem adéu definitivament a la pesseta. Feia cent trenta-quatre anys que el país funcionava amb un sistema monetari molt simple, com tots els sistemes moderns, basat en una unitat (la pesseta) i un conjunt de monedes i bitllets de valor superior a la unitat, expressats en pessetes, o de valor inferior, expressats en cèntims. Però malgrat que només aquestes dues paraules –pesseta i cèntim– figurassin en aquelles monedes i bitllets, la gent, com anirem veient en aquest article ha utilitzat un bon grapat d'altres denominacions, bé procedents de sistemes anteriors bé generades en virtut de diversos fenòmens expressius. Els diners són un element clau en la vida de totes les societats, i és, doncs, lògic que les llengües corresponents reflecteixin aquest fet en les estructures del seu vocabulari i en alguns casos en l'exhuberància d'una fraseologia relacionada amb el món del diner.

En iniciar-se l'era de la pesseta feia poc temps que la gent havia estat sotmesa a un altre canvi monetari, si bé de naturalesa efímera: l'establiment de l'escut com a unitat (1864), unitat que només durà cinc anys i que passà sense pena ni glòria. Els dos canvis, el de l'escut i el de la pesseta seguiren una llarga època caracteritzada per la continuïtat en els usos monetaris però també per la complexitat deguda a la confluència de sistemes diversos. Una llarga etapa que per a nosaltres comença amb la supressió del sistema monetari propi i la imposició del sistema castellà, que dugué a terme la política borbònica a partir del decret de Nova Planta. Al llarg dels segles XVIII i XIX la unitat de compte i moneda principal va ser el reial (escrit amb les variants poc recomanables real i ral), naturalment d'origen castellà. Amb tot, la paraula reial, que originàriament designa la moneda pròpia del rei per oposició a altres monedes, era antiga i genuïna. Els reials mallorquins d'argent, equivalents a dos sous, van ser durant segles una de les monedes pròpies del nostre país, molt abans de la Nova Planta, per descomptat. I també els reials d'or, equivalents a deu reials d'argent.

El canvi del reial per l'escut i el canvi de l'escut per la pesseta van ser relativament fàcils, perquè les equivalències eren simples: deu reials eren un escut i quatre reials una pesseta. La introducció de la pesseta, a més, va ser un canvi de noms i d'unitats de compte, però la forma física de les monedes va romandre pràcticament inalterada fins a la II República, cosa explicable en una societat illetrada en què la majoria de la gent era incapaç de llegir les inscripcions de les monedes i només les reconeixia per la seva grandària, forma i color. Les monedes d'argent de quatre reials, que ja existien de feia molt, passaren a dir-se oficialment primer quaranta cèntims (d'escut) i després una pesseta, canviant només les inscripcions però no la les mides ni el pes ni la composició. I les monedes d'un reial, dos reials i vint reials passaren a dir-se respectivament primer deu cèntims (d'escut), vint cèntims (d'escut) i dos escuts, i després vint-i-cinc cèntims (de pesseta), cinquanta cèntims (de pesseta) i cinc pessetes. La de deu reials fou denominada un escut i després es transformà en la moneda de dues pessetes, amb un canvi de valor. És de suposar que, almenys inicialment, la gent continuà dient quatre reials a la moneda que duia la inscripció "cuarenta céntimos de escudo" o "una peseta". I les noves monedes de cinquanta cèntims de pesseta , l'antiga moneda de dos reials, continuaren essent designades com a dos reials durant moltes dècades, de fet fins a la seva desaparició fa poc. Quan els anys cinquanta Franco encunyà la moneda rossa de 2,50 ptes., que encara recorden els que ja tenen una edat, tothom la designà com a deu reials, quasi cent anys després de la desaparició oficial del reial. El multisecular mot reial continua usant-se en expressions com "no valer un reial", aplicat a una cosa de poc valor, o "fer els deu reials justs", que significa assolir completament allò que un s'havia proposat o, irònicament, fracassar-hi.

Sinònim de reial és velló, un castellanisme (en català genuí és billó) que estrictament designa un aliatge d'argent i coure, que va ser durant segles la matèria de què es feien les monedes de més circulació. A l'època del reial calia diferenciar el reial d'argent i el reial de billó (vuit reials d'argent equivalien a vint reials de billó), i com que el reial de billó, dit normalment de velló, acabà essent el d'ús corrent, el mot velló va acabar essent un equivalent de reial.

Una moneda d'argent grossa i superba que circulà els segles XVIII, XIX i XX era el pes fort (en espanyol peso duro), una moneda que successivament dugué les inscripcions 8 reials (d'argent), 20 reials (de billó), 2 escuts i 5 pessetes. Abreujant peso duro, la gent en digué duro, i aquesta és una de les paraules que han estat d'ús més popular i persistent, malgrat no haver figurat mai gravat a la moneda. Durant tota l'era de la pesseta duro ha estat la denominació normal de la moneda de cinc pessetes, i fins no fa gaire

una unitat de compte fonamental per a quantitats grosses: els majors encara parlen de cent cinquanta duros o tres-cents duros, quantitats que els joves s'han d'esforçar per convertir a pessetes.

Les monedes fraccionàries també tenen les seves curiositats. Els cèntims van aparèixer el 1854 en substitució dels antics maravedisos (primer foren cèntims de reial, després cèntims d'escut i finalment cèntims de pesseta). Però la paraula cèntim va resistir-se a penetrar en la parla de la gent, que durant moltes dècades només va utilitzar altres noms, com reials, vellons, dècimes, peces de quatre, etc. Les primeres peces de coure de 10 cèntims i 5 cèntims de pesseta, conegudes en espanyol com a perras gordas i perras chicas, pel lleó rampant que la gent convertí irònicament en una cussa, aquestes monedes grosses, negrenques i gastades fins a fer-se illegibles que guarden alguns avis, aquestes monedes eren anomenades peces de quatre i peces de dos respectivament. Una vegada més la gent dóna a una moneda un nom que parteix de monedes anteriors. En aquest cas es tracta de la dècima, és a dir la dècima de reial, una moneda que s'havia usat a partir de mitjan segle XIX, i que continuà popularment amb aquell nom malgrat que pocs anys més tard es convertí en cèntims de reial i després en cèntims d'escut. Fins a la seva supressió, l'any 1945, les monedes de coure de deu i cinc cèntims es diuen peces de quatre (o quatre dècimes) i peces de dos (o dues dècimes). Cal notar que una dècima de reial equival a un cèntim d'escut, i, per tant, les peces de quatre equivalen també a quatre cèntims d'escut. Quan aparegueren les monedes d'un cèntim d'escut es digueren popularment canets, nom que no sabem si també s'aplicà als posteriors cèntims de pesseta, físicament molt semblants.

Sobre el nom de la pesseta, cal dir que òbviament és un nom català –que en aquest idioma hauríem d'escriure peceta–, diminutiu de peça. Acabam de veure que peça a Mallorca era un sinònim popular de moneda. Les primeres monedes amb la gravació "Una peseta" aparegueren al Principat a principi del segle XIX i se'n feren diverses encunyacions fins al 1837. Segons algunes fonts, els espanyols durant l'època isabelina ja utilitzaven el catalanisme peseta per a designar la moneda de quatre reials o real de a cuatro. Laureà Figuerola, ministre de finances pare de la nova moneda, donà a aquesta el nom de pesseta, cercant una denominació que simbolitzàs el trencament que representava la revolució del 68. Però aquesta moneda ha tingut un bon grapat de noms populars, com rossa (a partir de la II República), l'enigmàtic pela (passat com a catalanisme a l'espanyol, que deu tenir relació amb pelat, pesseta pelada), cuca, castanya, etc.

Abans del decret de Nova Planta, abans dels reials castellans, els escuts i les pessetes, els Països Catalans van tenir un sistema propi, consistent en unes unitats de compte i en un conjunt de peces monetàries encunyades a les seques de les principals ciutats. Les unitats de compte eren les del sistema carolingi, basat en la lliura, que contenia vint sous, i cada un d'aquests, dotze diners. Lliures i sous eren només unitats de compte, és a dir conceptes relacionats amb una certa quantitat de diner però no hi havia cap moneda que fos una lliura o un sou. Els diners sí que eren, a més d'unitat de compte, una moneda física. Lliures, sous i diners, com a unitats de compte van ser utilitzats fins a mitjan segle XIX. El seu valor en relació a les monedes reals va anar variant amb el temps, però la relació entre elles va romandre fixa. Les monedes efectives encunyades a Mallorca eren el reial d'or, que, simplificant un poc i prescindint de variacions històriques, valia deu reials d'argent; el reial d'argent, que equivalia a dos sous; el diner, peça de billó; el dobler, també de billó, que valia dos diners; i la malla, equivalent a mig diner. A més hi hagué un tipus de diner anomenat diner menut, o simplement menut. Tot això anà desapareixent a partir del decret de Nova Planta, però aquestes paraules han restat en el lèxic comú de la gent actual: diners és el nom general per a la suma de moneda, que a Mallorca també es diu doblers, doblessos a Menorca i sous a les Pitiüses. Menuts ha restat com a denominació del conjunt de moneda petita amb concurrència amb el castellanisme calderilla. Al Principat els diners en general també es diuen, col•loquialment, quartos, mot que correspon a una de les monedes de coure de l'època del reial (si no vaig errat, quatre monedes de tres cuartos o dues de sis equivalien a un reial). Quarto és un mot emparentat amb el de quartillo, denominació popular a Mallorca de la moneda d'un quart de reial, que podem retrobar avui en la nòmina de malnoms dels pobles de Mallorca.

L'entrada a l'era de l'euro és un fet rupturista, tant per l'estranyesa de l'equivalència euro-pesseta, és a dir el fet que el valor de l'euro (166,386 pessetes) sigui una xifra tan aparentment capriciosa i tan poc rodona, com pel trencament en la forma física de monedes i bitllets. A diferència d'altres canvis de moneda, ara del sistema anterior pel que fa al lèxic no en quedarà res. Ni duros ni pessetes ni res. Matisem: cap mot del sistema anterior no s'usarà per a designar monedes en ús o quantitats de diners, tot i que probablerment continuarem dient "no tenir un duro", o "no tenir una pesseta", o "cercar duros a quatre pessetes", o que una persona és molt pessetera (no sembla que es digui eurera), igual que alguns continuarem usant encara la fraseologia feta amb reials i vellons que hem vist abans. Fins quan, no ho sabem, atès que entre les noves generacions tota la fraseologia tradicional se'n va en orris de manera ben preocupant. És a dir que per a comptar diners ara només hi haurà l'euro, un mot que ja hem

començat pronunciant malament (cal insistir que la e ha de ser oberta), i els cèntims. L'euro és una moneda completament nova i el seu valor en relació a la pesseta no convida a mantenir cap tipus d'equivalència fora d'allò de "sis euros són mil pessetes". Hi ha un fet, però, certament curiós: al final de l'època d'utilització de la lliura, i fent l'equivalència en pessetes de les de final del XIX, una lliura mallorquina eren 3,32 pessetes. Si conservam la relació fins avui, això equival de manera exacta i rodona a dos cèntims d'euro. Si el lector em permet la broma, a aquesta moneda petita rogenca que diu "2 euro cent" li podríem dir, doncs, una lliura, o vint sous, o deu reials mallorquins; i a l'altra moneda rogenca més petita, la més petita de totes, deu sous o cinc reials. La cosa queda bé i permet superar l'època espanyola de pessetes, duros i altres externitats tot enllaçant amb la nostra època sobirana. Hi ha, però, una diferència: en el segle XIII amb quatre lliures de les de ver podíeu comprar una casa a un poble de l'illa, i amb quatre lliures d'aquestes d'ara podeu comprar dos xiclets o una goma d'esborrar.

GABRIEL BIBILONI
Professor de la UIB

© Gabriel Bibiloni: "Les monedes i les paraules". *Diari de Balears*, 25 de febrer de 2002

PUBLICAT A WWW.NUMISMATICABALEAR.COM